

Fjällbjörkskogen - opåverkad av människan?

Ulrika Jansson



Teckning: Erik Palmquist (Fries 1952)

Handledare: Lars Östlund

Fjällbjörkskogen - opåverkad av människan?

Inledning

Den skandinaviska fjällkedjan med närliggande skogsområden beskrivs ofta i turistbroschyerna som Europas sista vildmark. I ordet vildmark läggs ofta begrepp som orördhet in. Jag anser dock att fjällen inte alls är orörda eller opåverkade av människan. Hela fjällkedjan är ett samiskt kulturlandskap. Det samiska brukandet av marken har varit extensivt d.v.s. bedrivits på stor areal och av få människor och har därför inte lämnat så stora spår i landskapet. Man har också burit med sig de kåtor man bott i och oftast bott en kortare tid på varje plats. Björkskogsregionen är i större grad påverkad av nybyggare än av samer. Jag vill i denna uppsats undersöka hur fjällbjörkskogen har påverkats av människan i ett långt perspektiv men med tonvikt på fäbodbruket i historisk tid. Jag kommer i första hand beröra fjällbjörkskogen i Jämtland.

Förhistorisk tid

Människan har i långa tider på olika sätt brukat den fjällnära naturen i Jämtland och Härjedalen. Man har funnit lämningar från tidig stenålder (4000-5000 år fKr) längs sjö- och flodstränder upp till trädgränsen som vittnar om fiske och jakt. Exempel på detta är den rika förekomsten av fångstgropar för jakt på älg och ren i västra Jämtland (Kullman 1979). Fångstgropssystem med ett stort antal fångstgropar är kända från bronsåldern (Sellinge 1974). De flesta fångstgroparna härstammar dock från senare tid (Kullman 1979). Under den senare delen av järnåldern (700-1000 eKr) får de fjällnära områdena en ökad bosättning som troligtvis är säsongbetonad och kanske kan vara föregångare till nyare tiders fäbodväsen. Man har funnit rester av småskaliga uppehållsplatser i nivå med nuvarande fjällbjörkskogsbälte (Hallström 1931, 1944 och Janson *et al* 1962). Man kan anta att eftersom bebyggelsen var gles, var det också få människor i området. Deras påverkan på vegetationen var därför säkert måttlig. Enligt Kilander (1955) har fast bebyggelse funnits vid Åreskutan i Jämtland sedan forntiden.

Det är givetvis svårt att säga vilken, om någon, långsiktig inverkan dessa tidiga människors aktiviteter haft på vegetationen i fjällbjörkskogsområdet.

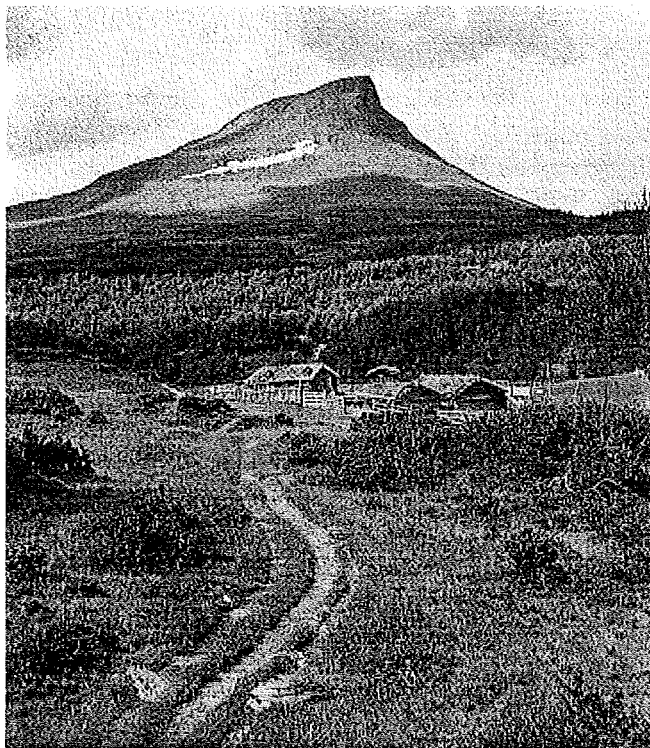
Historisk tid

Den historiska tiden anses börja ungefär 1050 eKr vilket är då man börjar hitta skriftliga källor i större omfattning. Permanenta bosättningar fanns i Härjedalen under tidig medeltid 300-400 meter nedanför dagens trädgräns (Sellinge 1974). På 1600- och 1700-talen blev bruket av fäbodvallar vanligt i denna del av landet.

Fäbodbruket och slätter

Varje familj i byarna, i det av Kullman (1979) studerade området i västra Jämtland, hade åtminstone en men ofta två eller tre fäbodvallar. Dessa befanns i detta område uteslutande i fjällskogsbältet. I Marklund (1993) beskrivs hur bönder i vissa socknar kring Storsjön i Jämtland saknade betesmarker i de egna skogarna och därför anlade fjällfäbodar på allmänningar i de avlägsna fjällområdena i Jämtland. Man förde upp djuren på bete runt fäbodarna då det där fanns rikt sommarbete. Fäboddriftens markutnyttjande var nödvändigt för försörjningen för dessa människor. Fäbodarna användes från snösmältningen i juni till första snön i oktober. De mindre produktiva fäbodarna användes inte varje år. Man hade kor, får och getter som betade på utmarken runt fäbodarna under dagarna och hölls vid fäbodarna kvälls- och nattetid. Radien inom vilken djuren höll sig var cirka 2-3 km (och bestämdes av hur långt djuren hann innan det var dags för mjölkning).

Enligt Frödin (1952) och i Kullman (1979) angivna muntliga referenser har markvegetationen i fjällbjörkskogen givit det huvudsakliga betet för djuren vid de fjällnära fäbodarna. Även Cederberg *et al* (1993) skriver att den fjällnära skogen var en bra producent av bete och foder för kreaturen och att fäbodställen var talrika. Fäbodarna låg ofta precis nedanför trädgränsen och djuren betade i björkskogen (figur1).

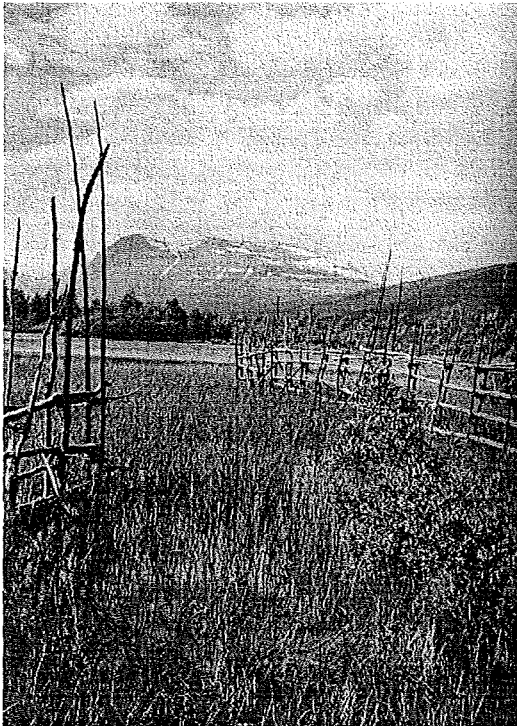


Figur 1. Fäboden Hågnvallens fäbodor vid Stora Mittåkläppen i Härjedalen. Foto i juli 1945. Bertil Ekholtz (Marklund 1993).

Bete har återkommande förekommit i stora delar av fjällbjörkskogen och torde därigenom ha påverkat vegetationen avsevärt. Växter känsliga för tramp och bete borde ha minskat till förmån för exempelvis vissa lågvuxna växter och konkurrenssvaga växter som gynnas av bete. Även växter som är beroende av bar jord för sin reproduktion kan ha gynnats av trampet från kreaturen.

Vinterfoder till djuren samlades in genom slåtter på ängsmarker och myrar. Därigenom kan träd och buskar ha röjts bort för att förenkla slåtterarbetet. Mycket lite forskning har koncentrerat sig på myrslåtterns betydelse för vegetationen på fjällnära myrar. Man tror att slåttern i de mer höglänta områdena avbröts runt 1940. Idag sker, enligt Moen (1976), stark igenväxning med träd och buskar på de torrare delarna av våtmarkerna på grund av avbrutet slåtterbruk.

Kärrängen med sin rikedom av foder har varit en grundförutsättning till bofasthet och bondeliv i Lappland (figur 2).



Figur 2 Frodiga starrängar i Kvickjocksdeltat
Foto: Jöran Fries. (Fries 1967)

Kilander (1955) menar att de subalpina sluttningarna vid Åreskutan ända upp till skogsgränsen i långa tider har varit påverkade av bete och som fodertäkt. Då han skriver detta hade slåttern vid Åreskutan upphört men hästar och nötkreatur betade fortfarande i björkskogen. Han hävdar även att han sett fårhjordar på över 1300 meters höjd över havet. Slåttern och betet har enligt Kilander påverkat vegetationen avsevärt på de lokaler i Jämtland och Härjedalen som han studerat. Vid Kesudalen pågick enligt Kilander (1955) fortfarande slåtter på ängar och myrar 1955 och där och i flera områden i närheten förekom fortfarande bete i björkskogen. Frödin (1952) skriver att byar i det inre av Norrland redan tidigt (?) skaffade sig betesmarker och fåbodrätter i fjällskogarna och belyser att fjällbjörkskogen var mycket bättre lämpad som betesmark än de intilliggande mossrika granskogarna. Han säger också att boskapen som ägdes av bönderna i nedre Norrland fick beskriva samma årstidsbestämda cirkulation mellan fjäll och kustland som samernas renar.

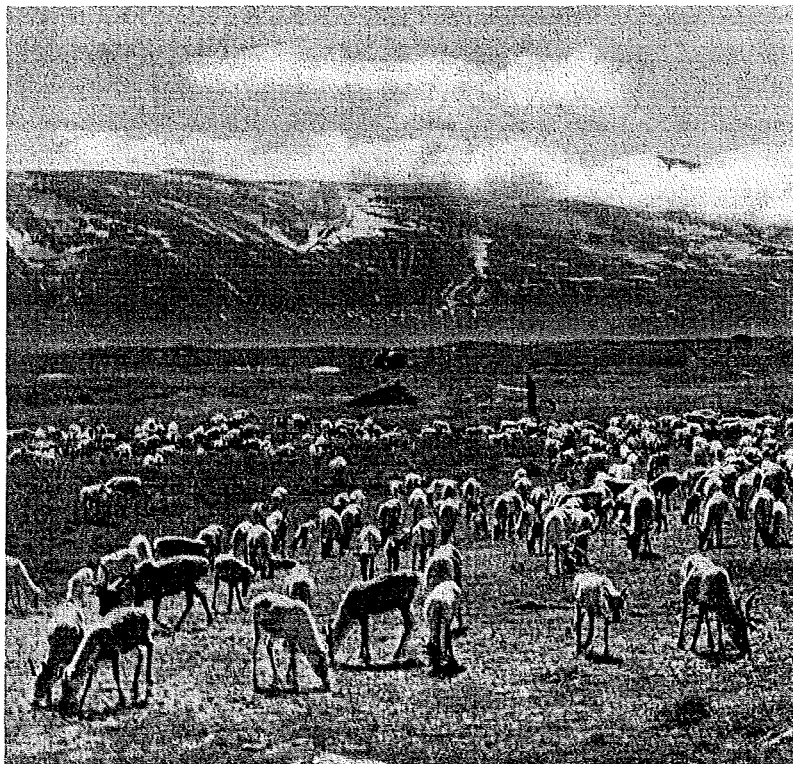
Kullman (1979) räknade ut att de mest betade områdena inom hans undersökningsområde runt 1895 hade ett betetryck på ca 5 kor och 5 getter samt kanske några får per kvadratkilometer. Detta betetryck förekom dock bara lokalt och kan inte ses som någon norm. Rekommenderat betetryck på ogödslade hagmarker som ska hävdas av naturvårdsskäl idag är runt 4 djur per hektar, vilket är detsamma som ungefär 400 djur per kvadratkilometer (Anon. 1998). Detta är ett betydligt högre betetryck än vad Kullman (1979) fann på sitt undersökningsområde. Även om vegetationen på hagmarker i södra Sverige och vegetationen i fjällbjörkskogen skiljer sig avsevärt åt, måste man ändå anse att betetrycket i fjällbjörkskogen var relativt lågt.

Bruket av fåbodvallar hade sin kulmen runt 1895 men avtog vid sekelskiftet 1800-1900 bland annat på grund av laga skifte som gjorde det i stort sett omöjligt att fortsätta med det

tidigare fåbodus bruket (Kullman 1979). Bönderna som hade fåbodar i fjällen fick lov att avstå från dessa och anlägga nya på enskild mark och inom den egna socknen efter avvittningen och det laga skiftet (Marklund 1993). I början av 1900-talet försvann fler och fler fåbodställen och man menar att orsakerna till detta är många. Marklund (1993) anger skäl som att betestillgången nere i byn ökade, att mejerier bildades och att arbetet på landsbygden mekaniserades som viktiga för försvinnandet av fåbodar. 1990 fanns i Sverige 54 aktiva fåbodställen (Marklund 1993).

Samerna och renar

Att samerna och deras renar påverkar fjällens vegetation är säkert om man tittar på fjällheden ovan trädgränsen. Renar betar gärna i stora hjordar (figur 3).



Figur 3. En renhjord på sommarbete i fjällen. Foto: Riwkin. (Fries 1952)

Renens påverkan på vegetationen i fjällbjörkskogen verkar vara ytterst liten då renarna inte uppehåller sig någon längre tid i björkskogsbältet på grund av den rika förekomsten av mygg. Dock går de ner i björkskogen under sensommar och höst för att äta svamp (Rune 1981). Då samerna tidigare följde med sina renar och själva bodde i björkskogen kunde påverkan dock lokalt vara rätt stor. Man tog ved från området närmast bosättningen samt tog ner renarna till hägn i björkskogen för mjölkning på kvällarna (Bergman 1997).

Turism och exploatering

Kilander (1955) beskriver hur turismen redan 1955 hade påverkat vegetationen på fjället något genom bland annat införandet av nya arter. Dessa har kommit till fjälltrakterna genom hötransporter och genom att fastna på husdjur samt på turisternas kläder och skor. Vid Blåhammarstugan, Sylstationen och Helagsstugorna har man under flera år hållit kor (Kilander 1955). Dagens turism sliter på den känsliga naturen. Slitaget är främst av lokal karaktär då marken runt stugplatser och längs leder slits hårt. Med ökad turism kan dock

slitaget på övriga marker öka. Den största lokala påverkan har dock vattenkraftsexploateringen haft. Man har lagt stora områden fjällbjörkskog under vatten och på så sätt förstört stora ytor av denna säregna naturtyp.

Diskussion

Jag tror att människans påverkan i fjällbjörkskogen främst har varit av lokal karaktär. Även om fjällfäbodan har funnits på många ställen är fjällbjörkskogens utbredning så stor att jag tror att många ställen förblivit *relativt* opåverkade. Den lokala påverkan kan dock ha varit stor med förändringar i artsammansättning och struktur i de påverkade områdena. Då vegetationsperioden i fjällen är kort och klimatet är kargt kan till exempel röjda marker för bosättningar och dylikt ta mycket lång tid på sig innan de återtar sitt tidigare utseende. Detta gör att dessa ekosystem är känsligare för störningar än ett område där vegetationen kommer tillbaka under bara några få växtsäsonger tack vare ett mildare klimat. Även om påverkan i rummet alltså har varit liten så kan påverkan i tiden vara stor. Ökad turism kan givetvis ge ett ökat slitage på området men också, om den sker på ett bra sätt, en ökad förståelse för detta unika ekosystem. Detta leder förhoppningsvis till större respekt för dess värden och ökad varsamhet när man vistas i markerna.

Naturvärden har ofta som mål att återskapa gamla kulturpåverkade miljöer för att på så sätt säkra de arter som är knutna till ett visst användande av marken. Ska man då återinföra bete runt gamla fäbodställen för att de arter som gynnas av detta ska kunna fortleva? Eller är människans brukande en så sen företeelse att man bör låta marken återta det utseende den hade innan människan kom dit med sina djur? Och kan den det, eller har den utsatts för sådan påverkan, eller brist på påverkan, t.ex. brand, att det naturliga landskapet ej kommer återskapas? Detta är oerhört intressanta frågeställningar som borde besvaras med hjälp av intensifierad forskning på området.

Referenser

- Anon. 1998, Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden. Jordbruksverket, Jönköping.
- Bergman, I., (1997) Vildrensjakt, renskötsel och skogslandskapsförändring under förhistorisk tid. I Östlund (red) (1997) Människan och skogen. Nordiska Museets förlag, Stockholm.
- Cederberg, B., Hermansson, J., Lundqvist, R., 1993, Nyckelbiotoper i skogarna vid våra sydligaste fjäll. Skogsstyrelsen Rapport 5
- Fries, C., (1952) Svensk natur från hav till fjäll. Del II. Svenska Bokförlaget Bonniers, Stockholm.
- Fries, C., (1967) Skogsland och fjäll. Wahlström & Widstrand, Stockholm
- Frödin, J., 1952, Skogar och myrar i norra Sverige i deras funktion som betesmark och slätter. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala.
- Hallström, G., 1931, Den tidigaste järnåldern i Dalarna. Dalarnas hembygdsbok 1931. Dalarnas fornminnes- och Hembygdsförbund, Falun.
- Hallström, G., 1944, Gravfältet på Vivalen i Funäsdalen. Fornvårdaren VIII-IX. Jämtlands läns museum, Östersund.
- Janson, S., Biörnstad, M. och Hvarfner, H., 1962, Jämtlands och Härjedalens historia. Arkeologisk inledning. Stockholm.
- Kilander, S., 1955, Kärnväxternas övre gränser på fjäll i sydvästra Jämtland samt angränsande delar av Härjedalen och Norge. Acta Phytogeographica Suecica 35. Uppsala.
- Kullman, L., 1979, Change and stability in the altitude of the birch tree-limit in the southern Swedish Scandes 1915-1975. Acta Phytogeographica Suecica 65. Uppsala.
- Marklund, K., 1993, Uppslagsord: Fäbodliv. Norrländsk uppslagsbok, band 1. Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs.
- Moen, A., 1976, Slättermyrers vegetasjon, produksjon og verneverdi. Foreløpig meddelelse fra forskningsprosjekt. Gjengroning av kulturmark. Internordiskt suposium 27-28 nov. 1975. Ås.
- Rune, O., (1981) Rapport / Markanvändning - norr; 7: Teoretisk problembehandling: Några perspektiv på intressen och beslut vid markanvändning. Umeå.
- Selinge, K.-G., 1974, Fångstgropar. Fornvårdaren 12. Jämtlands läns museum, Östersund.